

Sovětský svaz a studená válka po smrti Stalina

I. Chruščovova destalinizace a její meze (1953-64)

Po smrti Stalina (1953) převážily na mocenské špičce obavy, že někdo bude chtít zaujmout jeho místo a obnoví teror → zaveden princip kolektivního vedení, proti kumulaci funkcí. Likvidace nejnebezpečnějšího Beriji (šéf tajné policie), nejvýraznější postavou se postupně stává Nikita Chruščov.

Cíle: celkově zlepšit fungování státu, který už začínal zaostávat v soupeření bloků; snížit strach ve státním aparátu a zvýšit tak jeho výkonnost; zvýšit efektivitu hospodářství; zlepšit mezinárodní politické vztahy.

Destalinizace: tajný projev Chruščova na sjezdu KSSS v II. 1956 – „kritika kultu osobnosti“, Stalin (ale pouze on) posmrtně obviněn ze zločinů, které „deformovaly správný systém“ po roce 1934, do protikladu k němu stavěn Lenin, připomenuty pouze komunistické oběti. Měla se rozvinout „vnitrostranická demokracie“ a diskuse o dalším vývoji, která však nesměla ohrozit mocenský monopol komunistů. Měli být odstaveni stalinisté v zemích bloku; dochází k rozkolu s těmi, kdo s destalinizací nesouhlasili – Čína, Albánie.

Zahraniční politika: noví vládcí si uvědomovali, že případný konflikt by pro ně nemusel skončit dobře, proto v rámci destalinizace mělo být cílem zahraniční politiky mírové soužití bloků. 1953 ukončena válka v Koreji, v dalších letech normalizace vztahů se SRN a s Jugoslávií, návštěva Chruščova v USA. Ale Chruščovova politika trpěla nekonceptností, takže zároveň vznikly i nejvyhrocenější krize éry studené války:

- Německo: kvůli začlenění SRN do NATO vznikla vojenská organizace východního bloku Varšavská smlouva (1955). 1961 2. berlínská krize – kvůli rostoucímu počtu emigrantů vznikla berlínská zeď, bez konzultace se západními velmocemi a SRN.
- Maďarsko: v létě 1956 donucen k dostoupení předseda vlády stalinista Rákosi, nahrazuje ho stále populárnější Imre Nagy, který se musí potýkat s odporem stalinistů k reformám. Na podzim roste radikalita veřejnosti, stávkový, konflikty se sovětskými jednotkami, vracejícími se z Rakouska. Když Nagy vyhlásí vystoupení z Varšavské smlouvy a neutralitu, tvrdě zasahuje sovětská armáda a utopí povstání v krvi. Výsledkem zbrždění destalinizace v celém bloku, diskusi jsou dány jasné meze.
- karibská krize 1962 – SSSR tajně přepravoval na Kubu jaderné rakety, schopné ohrozit USA; Kennedy hrozil odvetným úderem, Chruščov musel rakety stáhnout. Svět byl několik dní blízko jadernému konfliktu, nejbližze za celou dobu studené války.

Domácí politika a hospodářství: Chruščov nadšeně prosazoval reformy čehokoliv, aby vzápětí byly změněny něčím dalším, což vyvolávalo odpor státního aparátu. Odmítl orientaci na lehký průmysl a prosadil větší důraz na zemědělskou extenzifikaci – neúspěšně. Jeho popularita v aparátu klesla i kvůli pokoření v karibské krizi. 1964 odvolán - ale nezlikvidován, což bylo vlastně výsledkem jeho destalinizace.

II. Brežněvův neostalinismus (1964-1982/85)

Po odstavení Chruščova je ve vedení opět více lidí, teprve postupně se do čela propracovává relativně mladý Brežněv (ročník 1906). Nové vedení si získalo stranický a státní byrokratický aparát programem „stabilizace kádru“ – zastaveny veškeré experimenty, ohrožující pozici aparátčků. Výsledkem bylo to, že se nedělo vlastně nic, čímž narůstalo zaostávání za západem. Politbyro se za 20 let vlády Brežněva změnilo v gerontokracii. Okamžitě skončila také kritika Stalina. Společenské poměry opět přituhují, ale nevrací se stalinický tvrdý tlak na masy, není již třeba nadšený souhlas,

ovšem jakákoliv forma nesouhlasu je okamžitě trestána. Pokud občan nic nechce, stát vyžaduje pouze formální souhlas s poměry.

Brežněvova doktrína: ve vztahu k zemím východního bloku je uplatňována tzv. doktrína omezené suverenity – jednota bloku stojí výše než svoboda jednotlivých zemí, proto pokud by vývoj v některé zemi bloku mohl mít „destabilizující“ vliv na ostatní, mají země bloku právo hájit svou jednotu. Doktrínou zdůvodněna invaze do Československa v roce 1968.

Vztahy mezi bloky: od přelomu 60. a 70. let pomalé uvolňování, probíhají i jednání SSSR-USA. Hlavním výsledkem je Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE, Helsinky 1975) – uznání platnosti současných hranic, uvolnění napětí; podepsána také dohoda o dodržování lidských práv (na níž se odvolávala např. Charta 77). V roce 1979 ale přichází sovětská invaze do Afghánistánu, na západě nastupují neokonzervativci (Reagan, Thacherová) s nesmlouvavým vztahem k SSSR a vztahy se opět vyhrocují – nové zbrojení.

Po Brežněvově smrti (1982) nastupuje do čela Andropov, který jako šéf KGB znal skutečný stav věcí a uvědomoval si, že reformy jsou nezbytné, nemá-li se systém zhroutit. Setkává se však s odporem neostalinistů. Po jeho smrti (1984) se dostává do čela neostalinista Černěnko, jenž ale po roce umírá.

III. Gorbačovova přestavba a konec bloku

Perestrojka: Gorbačov nechtěl systém rozbit, ale pouze zreformovat, aby byl životaschopný. Hlavním cílem byla „přestavba hospodářského mechanismu“ – zvýšit ekonomickou samostatnost a odpovědnost jednotlivých podniků na úkor centra. Neostalinisté odmítali jakékoliv změny, proto se Gorbačov rozhodl použít proti nim veřejné mínění, jež mělo dostat možnost o problémech diskutovat (glasnost). Tím se však otevřelo příliš mnoho problémů, především politické otázky, ale i etnické konflikty, a Gorbačov již nebyl ochoten zasáhnout silou. Proto mu původně zamýšlená reforma přerostla přes hlavu.

Rozklad východního bloku: ve vedení jednotlivých zemí většinou převládá nechuť k jakýmkoliv reformám, brání se jim hlavně tzv. neostalinická osa NDR-ČSSR-Rumunsko.

Příklady změny režimu v jednotlivých zemích:

Polsko – od přelomu 70. a 80. let existují nezávislé odbory Solidarita jako hlavní reprezentant opozice (v čele Lech Walesa), celá 80. léta jsou dlouhodobou politickou a hospodářskou krizí. Nakonec si opozice vynutí oficiální dialog s komunisty a změny vzejdou z jednání od kulatého stolu. Maďarsko – ve 2. polovině 80. let rozklad „gulášového socialismu“ Jánose Kádára, který je v roce 1988 odvolán. V roce 1989 si opozice vynucuje dialog, dochází k rehabilitaci obětí z roku 1956 a k otevření hranic.

NDR – občané NDR emigrují ve stále větším počtu do SRN, buď přes Maďarsko nebo přes ambasády SRN v jiných zemích bloku (včetně pražské). V říjnu 1989 se množí demonstrace proti režimu, opozice směřuje k převzetí moci poté, co Gorbačov na oslavách 40 let NDR nepodpořil oficiální Honeckerovo vedení.

Rumunsko – nejkrvavější revoluce, boje především s tajnou policií, vůdce N. Ceaucescu nakonec na útěku dopaden a popraven.

Rozpad SSSR: postupně vyhlášení nezávislost jednotlivé části, vedení SSSR se snaží udržet jednotu i silou (především v Pobaltí). V létě 1991 dochází k pokusu odpůrců změn o puč a sesazení Gorbačova, proti pučistům se však staví armáda i stále vlivnější ruský prezident Jelcin. I přes neúspěch puče přišel Gorbačov o reálnou moc, kterou získaly jednotlivé republiky, proto Gorbačov rozhoduje v prosinci 1991 o rozpuštění SSSR.